

zobacz: *Journal de Numismatique*, 1911, p. 208. Na temat tej samej monety zobacz też: *Journal de Numismatique*, 1911, p. 208. Na temat tej samej monety zobacz też: *Journal de Numismatique*, 1911, p. 208.

Wskazywano na to, że moneta ta jest z okresu III w. n.e. i została wybita w Arelles (Arles) przez cesarza Maksymiana I. Wskazywano na to, że moneta ta jest z okresu III w. n.e. i została wybita w Arelles (Arles) przez cesarza Maksymiana I.

Opisano również inne monety z tego samego okresu i z tego samego miejsca. Opisywane monety są z okresu III w. n.e. i zostały wybita w Arelles (Arles) przez cesarza Maksymiana I. Wskazywano na to, że moneta ta jest z okresu III w. n.e. i została wybita w Arelles (Arles) przez cesarza Maksymiana I.

Janusz Paluch

P. Bichet, J.-P. Millotte, L'AGE DU FER DANS LE HAUT JURA. LES TUMULUS DE LA REGION DE PONTARLIER (DOUBS). W serii: Documents d'archéologie française, nr 34, Paris 1992, ss. 151, 104 ryc., 3 aneksy.

W serii „Documents d'archéologie française” ukazała się efektownie wydana monografia cmentarzysk kurhanowych z epoki brązu oraz wczesnej epoki żelaza (w tym i początku okresu lateńskiego) na terenie francuskiej Jury, w pobliżu miejscowości Pontarlier, rozmieszczonych na odcinku ok. 18 km wzdłuż rzeki Doubs. Są to już zachodnie stoki tego górskiego łańcucha, położonego na granicy francusko-szwajcarskiej. Wspomniane kurhany występują na równinie (płaskowyżu) Arlier, zwanej także La Chaux d'Arlier i znane są ze znalezisk przypadkowych i wykopalisk amatorskich już od połowy XIX w. Przeprowadzone tutaj ratownicze prace

¹ V.A. Deshayes, *Monnaies médievales de la France*, t. 1, p. 208. Na temat tej samej monety zobacz też: *Journal de Numismatique*, 1911, p. 208.

² J. Kasprzak, *Monety i inne przedmioty numizmatyczne z terenu Jury*, *Prace Numizmatyczne*, t. 17 (1902) (1905), s. 76-77, s. 78-79 — również *Numismatik* oraz s. 157-158, s. 159-160.

³ M. Godt, *La Chaux d'Arlier au village de Doubs*, *Wrocław-Warszawa-Kraków 1962*, s. 81-82.

⁴ B. Godt, *Planimetrie de la Chaux d'Arlier et des environs*, *Wrocław-Warszawa-Kraków 1967*, s. 147-148.

wykopaliskowe doprowadziły do zbadania w latach siedemdziesiątych 28 kurhanów, z których część była uszkodzona lub zniszczona. Poświęcona im monografia wypełnia w pewnym stopniu lukę w archeologicznym poznaniu Jury.

Warto podkreślić, że w badaniach tych ze względu na brak odpowiedniej liczby etatowych archeologów, brała aktywny udział cała grupa przeszkolonych w czasie pracy amatorów, pod kierunkiem miejscowego malarza Pierre'a Bichet, który jest współautorem publikacji. Ekipa ta, dzięki doskonałej znajomości terenu, przyczyniła się w znacznym stopniu do pełnej inwentaryzacji znalezisk i kurhanów oraz do ich ochrony przed zniszczeniem.

Recenzowana monografia, oprócz przedmowy i zakończenia w formie wniosków, składa się z 3 części. Pierwsza ma charakter wstępu, zawiera omówienie celu i zakresu pracy, historii badań oraz środowiska naturalnego i położenia geograficznego badanego stanowiska; część drugą stanowi katalog materiałów wraz z określeniem ich chronologii i obserwacjami dotyczącymi stratygrafii; trzecia natomiast zawiera interpretację wyników badań na szerokim tle porównawczym. W trzech aneksach omówione zostały wyniki ekspertyz antropologicznych, badań palinologicznych ziemi pobranej z kurhanów i grobów oraz badań metaloznawczych wyrobów wykonanych ze złota.

Autorzy monografii, nie próbując rozwiązywać poważniejszych problemów społecznych i kulturowych, postawili sobie za cel solidne opracowanie materiałów źródłowych, pochodzących z systematycznych i amatorskich badań wykopaliskowych oraz odkryć przypadkowych, a następnie rozpatrzenie ich w kontekście znalezisk epoki brązu i wczesnego okresu żelaza na szerszym tle terytorialnym. Publikacja stanowi więc pewien etap badań, które w przeszłości powinny objąć szeroki zasięg; wieloletnia bowiem prospekcja archeologiczna z zastosowaniem fotografii lotniczej doprowadziła do odkrycia na sąsiednich terenach kilkuset podobnych kurhanów. Pomimo różnego rodzaju zniszczeń (m.in. w czasie manewrów wojskowych) większość ich została nieuszkodzona; znaczna część została skartografowana. Wstępna część monografii zawiera również opis rzeźby i podłoża geologicznego tych terenów, klimatu, gleb i środowiska geograficznego z punktu widzenia połączeń komunikacyjnych. Autorzy podkreślają, że na równinie Chaux d'Arlier, gdzie występują przebadane kurhany, warunki środowiska naturalnego nie sprzyjają (i nie sprzyjały w pradziejach) rozwojowi osadnictwa i gospodarki człowieka; dotyczy to zarówno kontynentalnego („syberyjskiego”) klimatu, jak i ubogich, nieurodzajnych gleb, wśród których występują bagna i torfowiska. Największe powierzchnie zajmują łąki i pastwiska, wykorzystywane w chowie jako podstawowej formie gospodarki, zwłaszcza bydła i koni. Wielką natomiast zaletą omawianych terenów było dogodne (z punktu widzenia komunikacji) położenie w stosunku do górskiego łańcucha Jury, rozdzielającego płaskowyż Burgundii i Szwajcarii. Równina Chaux d'Arlier położona jest właśnie u wylotu wąskiego przejścia, które przecina poprzecznie wspomniany łańcuch (po jego północno-zachodniej stronie). Było to jednocześnie przejście najdogodniejsze i wychodzące na tereny płaskie i nie zalesione. Odgrywało ono wielką rolę w kontaktach międzyludzkich w pradziejach (m.in. być może w handlu solą w okresie halsztackim), w czasach cesarstwa rzymskiego i później, aż po wiek XX. Drugi ważny szlak komunikacyjny, przechodzący przez wspomnianą równinę prowadził z północnego wschodu na południowy zachód, wzdłuż doliny rzeki Doubs i łańcucha Jury. W związku z opisanymi warunkami środowiska równinę tę, ze względu na jej położenie, autorzy porównują do pradziejowej oazy, w której zatrzymywały się wszystkie grupy ludzkie, zwłaszcza przekraczające Jurę od wschodu i przybywające z równiny szwajcarskiej w okolicy jeziora Neuchâtel. Ruch na tym szlaku miał jednak kierunek obustronny, prowadził bowiem także z terenów Burgundii.

Druga część monografii zawiera katalog materiałów, w tym także znalezisk pojedynczych. Został on sporządzony według jednolitego wzoru: położenie, stan zachowania, konstrukcja (m.in. opisy grobów) i zawartość (wyposażenie przedmiotowe) oraz obserwacje (głównie stratygraficzne) i chronologia. Opisy uzupełnia bogaty materiał ilustracyjny prezentujący dokumentację terenową i materiał ruchomy. W niektórych tylko przypadkach brak opisu treści warstwy kulturowej (s. 43) lub rysunków profili kurhanów. W dwóch przypadkach uzyskano daty ¹⁴C

(s. 28, 31), chociaż druga z nich (350 ± 50 p.n.e.) nie zgadza się z datowaniem archeologicznym tego samego grobu w ramach Hallstattu starszego (wg autorów 750–600 r. p.n.e.). Poza tym jeden z kurhanów (dobrze zachowany) został poddany prospekcji geomagnetycznej (por. ryc. 14, 15).

Kurhany (o średnicach kilku i kilkunastu metrów) wzniesione były z kamieni (niektóre z wielkich bloków) i ziemi, bądź z samej ziemi, często otoczone u podstawy kamiennymi wieńcami. Były to obiekty wielopochówkowe, używane kilkakrotnie, w mniejszych i większych, nawet kilkusetletnich odstępach czasu; liczba pochówków w jednym kurhanie dochodziła do 10. W związku z tym kurhany były przebudowywane, co utrudniało obserwację ich stratygrafii. Stosowano przeważnie inhumację, chociaż występowały również nieliczne groby ciałopalne (tylko 1 popielnicowy, nakryty płytami kamiennymi). Pochówki otoczone były kamieniami, niektóre znajdowały się w skrzyniach kamiennych. Stosunkowo bogate wyposażenie grobów składało się głównie z części ubioru (fibule, części pasów) oraz szczególnie licznych i zróżnicowanych ozdób brązowych.

Trzeba jednak krytycznie podkreślić, że w recenzowanej monografii zabrakło odpowiedniego podsumowania drugiej, katalogowej jej części, w formie ogólnego ilościowo-jakościowego zestawienia cech budowy kurhanów, form grobów i ich wyposażenia jako punktu wyjścia ewentualnej dalszej analizy prowadzącej do interpretacji tych źródłowych informacji. Dopiero przy końcu monografii w rozdziale o niejasnym, nieprecyzyjnym tytule „Życie codzienne w La Chaux d'Arlier” znalazł się podrozdział o obrzędach pogrzebowych, oparty bezpośrednio o informacje zawarte w części katalogowej; ale i tutaj brak systematycznego i kompleksowego zestawienia źródeł dotyczących obrządku pogrzebowego. Tymczasem zestawienie takie pozwoliłoby, być może, na uchwycenie korelacji między cechami formy kurhanów, grobów i ich inwentarza, a w rezultacie pewnych strukturalnych tendencji o społeczno-obrzędowym (ewentualnie religijnym) charakterze. Autorzy omawiają jedynie poszczególne cechy obiektów, takie jak wielokrotne użytkowanie tych samych kurhanów jako miejsc pochówków (wiążą to z napływem różnych fal ludności), ich konstrukcja i pochodzenie materiału kamiennego, stan i ilość ceramiki (jej rozdrobnienie), ogniska rytualne, orientacja szkieletów (por. ryc. 88), obudowa i pozycja szkieletów, niektóre cechy grobów ciałopalnych. Autorzy uznali także, że ratowniczy charakter prac terenowych oraz brak badań współczesnych cmentarzysk, a nawet ich kartograficznej inwentaryzacji w okolicy La Chaux d'Arlier, jak również nieznajomość osiedli ograniczają ich badania do typologiczno-chronologicznej klasyfikacji i analizy, pochodzących z przebadanych kurhanów wyrobów brązowych, na szerszym tle porównawczym. Dlatego badania te zostały w omawianej pracy szczególnie rozbudowane (korzystanie z tej partii pracy utrudnia brak odnośników do materiału ilustracyjnego na rycinach). Wyniki wspomnianej analizy wskazują, że formy i ornamentyka wyrobów w przeważającej większości nawiązują do terenów południowych Niemiec, Szwajcarii i wschodniej Francji.

Najslabiej reprezentowane są w badanych kurhanach narzędzia i broń. Z epoki brązu pochodzą bowiem 2 siekiery i sztylet, a z okresu halsztackiego 2 miecze (z brązu i żelaza); bliżej niedatowane są: grot brązowy, sztylet i nóż żelazny. Występowanie na terenach Europy halsztackich mieczy brązowych i żelaznych obrazują 2 mapy (ryc. 73, 74). W większości wyroby te występują w Europie środkowej, m.in. na terenie francuskiej Jury zaznacza się ich skupienie, natomiast na płaskowyżu Szwajcarii po wschodniej stronie tych gór stwierdzono tylko 5 egzemplarzy. Na obszarze Polski mapa mieczy żelaznych wykazuje znaczne braki; w odróżnieniu od terenu Czech, gdzie zaznaczono występowanie tych wyrobów w kulturze bylańskiej i fazie platenickiej kultury łużyckiej, w Polsce autorzy stwierdzają tylko jedno znalezisko (z Wrocławia), gdy w rzeczywistości jest ich znacznie więcej¹. Natomiast na mapie mieczy brązowych błędnie zlokalizowano cmentarzysko w Gorszewicach (na Dolnym Śląsku zamiast w Wielkopolsce).

¹ Por. M. Gedl, *Die Hallstatteinflüsse auf den polnischen Gebieten in der Früheisenzeit*, Warszawa – Kraków 1991, s. 25–26; autor wymienia 7 mieczy żelaznych z 5 miejscowości.

Najlichniesze na prezentowanym w recenzowanej pracy cmentarzysku są brązowe części ubioru i ozdoby, które mają niejednorodny kulturowo charakter; nawiązują one do znalezisk okresu halsztackiego na sąsiednich terenach Szwajcarii i południowych Niemiec z jednej, oraz Burgundii, Alzacji, Lotaryngii i Szpanii – z drugiej strony. Wśród bransolet autorzy wyróżniają 17 typów, z których tylko 8 wykazuje pod względem formy silniejsze powiązania z wspomnianymi terenami (ryc. 75). Pasy, w tym zwłaszcza ich części z brązowej blachy, autorzy dzielą na 2 główne typy (wąskie i szerokie), różniące się także innymi akcesoriami (szczególnie zakończeniami) i ornamentyką; załączona mapa (ryc. 76) przedstawia rozmieszczenie pasów z motywami antropomorficznymi, które skupiają się w górach Jury. Naramienniki beczułkowate i tarczki z wypukłościami po środku (ryc. 77, 78) występują w grobach kobiet. Pierwsze dzielą się na 2 typy: wydłużone i wąskie, które różnią się głównie ornamentyką; mogą one odpowiadać odrębnym warsztatom. Tarczki brązowe (napierśniki?) skupiają się wyraźnie w górach Jury i na przylegających do nich terenach. Fibule z La Chaux d'Arlier podzielili autorzy na 11 typów, odpowiadających środkowemu i późnemu okresowi halsztackiemu (wg chronologii francuskiej, por. ryc. 81); niektóre z nich mogły mieć lokalne pochodzenie. Autorzy określają zasięgi i ośrodki występowania głównych typów oraz ewentualne rejony ich wytwarzania. Np. tzw. Paukenfibeln z 1 guzem mogły być wytwarzane w Burgundii, skąd rozchodziły się w kierunku na wschód i południowy wschód. Fibule typu Certosa pochodzącego z Italii, stanowią raczej miejscowe naśladownictwa. Typ z głową ptaka autorzy dzielą na 3 odmiany, z których dwie skupiają się na obszarze Szwajcarii i Italii. Omówiono też bransolety z lignitu (w Chaux d'Arlier 25 egz.), szpile z epoki brązu i okresu halsztackiego (3 typy), kolczyki półksiężycowate i kolistę, pierścieniowate zawieszki, grzechotki, brzytwy i inne ozdoby. Ceramika występowała bardzo rzadko i nawiązuje do terenów południowych Niemiec i zachodniej Szwajcarii. Wyniki całej analizy typologiczno-terytorialnej podsumowane zostały na 2 diagramach (ryc. 79 oraz 80).

Rozdział 2 (III części monografii) poświęcony jest chronologii i stosunkom kulturowym. Starszy okres epoki brązu autorzy umieszczają w latach 1700–1500 p.n.e. (wskazuje na to m.in. wynik analizy ^{14}C), okres środkowy – ok. roku 1300, a końcowy – od przełomu 1300/1200 i dzieli się on na 2 podokresy. Najwięcej materiałów z przebadanych kurhanów pochodzi z okresu halsztackiego, którego początek wyznacza wynik analizy ^{14}C próbki z kurhanu 1 z Planquacet na rok 650 ± 90 p.n.e., co jest zgodne z wyposażeniem tego obiektu. Hallstatt starszy (w chronologii niemieckiej HaC) w schemacie chronologii interregionalnej (por. ryc. 81) datowany jest importami śródziemnomorskimi na VII w. p.n.e. (na terenie Jury trwa do r. 550 p.n.e. i zachowuje formy z końcowego okresu epoki brązu). W środkowej i końcowej fazie Hallstattu miał miejsce (zwłaszcza w Europie zachodniej) rozkwit kulturowy (groby i rezydencje „księżęce”). Również te fazy datowane są importami i wynikami analiz ^{14}C , kalibrowanymi przy pomocy dendrochronologii. Autorzy ustalają także chronologię fibul: wężowate – HaD₁ (środkowy), tzw. Paukenfibeln z 1 guzem – HaD₂ (końcowy), a z 2 guzami (na nóżce i kabłąku) – HaD₃ (końcowy), natomiast fibule zoomorficzne i z guzem kadłubowatym – początek La Tène². Pod względem kulturowym obszar Jury zależny był (poza drugorzędnymi różnicami) od położonych na wschodzie obszarów Szwajcarii i południowych Niemiec. Opracowany materiał wykazuje najsilniejsze powiązania z zachodnimi kantonami Szwajcarii, zwłaszcza w rejonie jeziora Neuchâtel, oraz z bliżej położonymi płaskowyzami Jury, słabsze natomiast z Niemcami południowymi i zachodnią Francją. Autorzy skłaniają się do wyjaśnienia tych zjawisk modą i upodobaniami lokalnych wytwórców. Widoczne w typologii wyrobów powiązania możliwe były dzięki szlakom, przekraczającym dzięki dogodnym przejściom również pasma górskie.

² Zwróćmy uwagę, że w omawianym schemacie chronologii interregionalnej faza La Tène C1 datowana jest nieco wcześniej, niż dotychczas przyjmowano, bo w przedziale lat ok. 260–200 p.n.e., co może mieć znaczenie dla wyznaczenia początku kultury przeworskiej i ewentualnie oksywijskiej.

W następnym rozdziale o wspomnianym już wyżej tytule „Życie codzienne...” omówiono kolejno: stan fizyczny ludności, ubiór, osiedla i gospodarkę żywnościową, rzemiosło i wymianę, obrzędy pogrzebowe, zagadnienie struktury społecznej i ciągłości zaludnienia. Brak całkowicie zachowanych szkieletów ograniczył wyniki ekspertyz antropologicznych (aneks 1); zbadane zostały jedynie 2 czaszki oraz zęby pozwalające na określenie w przybliżeniu wieku niektórych zmarłych. Znacznie więcej można natomiast powiedzieć o ich ubiorze i stroju; autorzy próbują go zrekonstruować oraz ustalić funkcję i sposób noszenia bardzo licznych i zróżnicowanych ozdób, podkreślając, że i pod tym względem zachodziły wyraźne powiązania miejscowej ludności z terenami Burgundii, Alzacji, Szwajcarii i południowych Niemiec. Wyraźne różnice występowały natomiast w zakresie osadnictwa, bowiem w pobliżu zbadanych kurhanów brak jakichkolwiek pozostałości osiedli. Autorzy domyślają się, że w osiedlach tych występowały krótkotrwałe obiekty o lekkich konstrukcjach, których ślady w cienkiej warstwie ziemi są trudne do zidentyfikowania lub uległy zniszczeniu. Prymitywny poziom reprezentowało zapewne również rolnictwo, które nie mogło mieć większego znaczenia, pomimo że badania palinologiczne wykazały obecność ziaren zbóż, a zdjęcia lotnicze ewentualne ślady orki. Przede wszystkim wyniki tych badań wskazują na krajobraz o znacznym udziale wilgotnych łąk z bagnami i torfowiskami, z którym można łączyć rozwiniętą hodowlę o cechach gospodarki pasterskiej, na wpół koczowniczej. Chronologia badanych próbek wskazuje, że dotyczy to zwłaszcza VII w. p.n.e., kiedy panował dość zimny, wilgotny klimat subatlantycki. Podobny klimat i podobną gospodarkę rekonstruuje się w tym czasie również na innych wspomnianych wyżej terenach.

Omawiając wymianę autorzy zwracają m.in. uwagę na prawdopodobieństwo pochodzenia bursztynu z wybrzeży Bałtyku (na podstawie analiz). Wymaga to jednak sprostowania, bowiem bursztyn o takim samym składzie chemicznym (bałtycki) mógł być wydobywany z odkrywek powierzchniowych również w głębi łądu. Napływ natomiast na omawiany teren pochodzących z nad morza Śródziemnego koralii (używanych do zdobienia fibul) i paciorków szklanych rozpoczął się dopiero na początku okresu lateńskiego. Na podstawie rozmieszczenia wyrobów brązowych o specyficznych cechach autorzy próbują lokalizować ośrodki ich produkcji, stawiając jednocześnie pytania o sposoby rozchodzenia się tych wyrobów. Biorąc także pod uwagę, że ich formy i ornamenty mogły być lokalnie modyfikowane. Niemniej typy analizowanych fibul tu rozprzestrzeniały się według autorów w drodze handlu. Przez równinę La Chau d'Arlier przechodziło bowiem kilka rekonstruowanych przez nich szlaków; stanowiła ona ich punkt węzłowy (por. ryc. 85).

Status grup ludzkich mieszkających w rejonie zbadanych kurhanów autorzy wiążą z hal-sztacką rezydencją „książęcą” w Camp du Château koło Salins, odległą od zbadanego cmentarzystwa o 30 km. Odległość ta mieści się w przypuszczalnym zasięgu wpływów podobnych osiedli obronnych. Nie wiadomo jednak, jaki charakter miały te powiązania; przypuszcza się tylko, że polegały one na podporządkowaniu wspomnianym rezydencjom mniejszych i słabszych grup, takich jak w Chau d'Arlier. Elementy struktury społecznej tej ostatniej grupy autorzy starają się rekonstruować na podstawie wielkości i rozmieszczenia zbadanych kurhanów oraz zróżnicowania wyposażenia grobów (może ono m.in. wskazywać na przewagę pochowanych kobiet). Nasuwa się pytanie o związek podziału przestrzennego kurhanów na 3 grupy z podziałem społecznym, a także o charakter ewentualnych więzi, jakie łączyły osobników pochowanych w tych samych kurhanach; czy więzi te oparte były na pokrewieństwie, czy również były następstwem określonych stosunków między populacjami, czy wreszcie stanowiły odwzorowanie zależności społecznych? Dalsze pytanie dotyczy udziału miejscowej społeczności w wymianie. Nasuwa on autorom różne wątpliwości wynikające zwłaszcza z postulowanego braku nadwyżek produkcyjnych. Przypuszczają oni jednak, że przedmiotem wymiany między ludnością miejscową a przybyszami były z jednej strony zwierzęta (jako przedmiot hodowli), z drugiej – ozdoby z brązu. Wydaje się to prawdopodobne, bowiem zarówno bydło, jak i konie były na wspomnianych szlakach niezbędne w transporcie i komunikacji. Można też zgodzić się z autorami co do tego, że miejscowa ludność musiała

szrec bezpieczeństwa na szlakach i przejściach przez góry. Również porównanie przez autorów omawianego terenu do oazy na pustyni wydaje się słuszne i wskazywałoby na jego rolę w ruchu na dalekosiężnych szlakach. Z jednej więc strony brak znanych osiedli wskazuje na mobilność osadniczą grup ludzkich w stosunku do konsolidujących je stałych obiektów, jakimi były cmentarzyska, z drugiej strony ewentualna przewaga na tych ostatnich zmarłych kobiet wskazywałaby na jeszcze większą mobilność mężczyzn, biorących być może udział w ochronie dróg i pełniących na szlakach funkcje przewodników.

Omawiając na koniec stosunki ludnościowe w rejonie La Chaux d'Arlier autorzy liczą się z napływem (już w starszym okresie epoki brązu) z terenu południowych Niemiec i Szwajcarii grup ludności chowającej swych zmarłych w kurhanach, która zdominowała ludność miejscową. Grupy te przetrwały do okresu halsztackiego, kiedy dostały się w orbitę wpływów, a raczej dalekosiężnych powiązań handlowych „ksiąząt”, których siedzibą było m.in. ufortyfikowane osiedle w Camp-du Château. Trzeba jednak krytycznie zwrócić uwagę, że mogło to nastąpić (jak podkreślają autorzy) dopiero w V w. p.n.e. (po r. 500), gdy tymczasem największa liczba grobów w la Chaux d'Arlier pochodzi z Hallstattu środkowego, który na tym terenie rozpoczął się już w połowie VI w. p.n.e. i zakończył się ok. r. 500.

Lektura recenzowanej monografii, niezależnie od jej wartości (m.in. ze względu na wykształcenie bogatej literatury, ważnej również dla badaczy polskich), nasuwa różne uwagi krytyczne. Pomijając niezbyt uporządkowany układ treści i związane z tym powtórzenia dotyczące tej samej problematyki, wydaje się, że na wynikach tego opracowania zaważyło ujemnie uproszczone, mało przemyślane podejście autorów do teorii i metody badań. Dotyczy to nie tyle interpretacji społecznej opracowanych źródeł archeologicznych, która świadomie została przez nich ograniczona, bądź ujęta w formie przypuszczeń, ale również prezentowania i analizy źródeł. Te ostatnie bowiem w przeważającym zakresie zostały potraktowane jednostkowo, a nie kompleksowo³; brak nawet, jak już wyżej wspomniano, zestawienia cech i chronologii wszystkich kurhanów i grobów. Tymczasem opracowany zespół źródeł (24 kurhany i 34 groby z samego Hallstattu D) pozwalał na kompleksowe ich opracowanie. Powinno ono polegać na analizie występowania i korelacji w grobach poszczególnych ich cech, a następnie na badaniu grobów w stosunku do danego kurhanu i wreszcie kurhanów w relacji do całego cmentarzyska (w ramach jego planigrafii). Autorzy jednak potraktowali w ten sposób tylko wyposażenie przedmiotowe całych kurhanów (a nie poszczególnych grobów, por. ryc. 90), pomijając całkowicie obrzędowe cechy formy grobu oraz ich relacje do kurhanów; nie zwrócili nawet uwagi na zróżnicowanie kurhanów pod względem występowania w nich grobów szkieletowych i ciałoopalnych, na tle planigrafii cmentarzyska. Tymczasem wskazana analiza dostępnych źródeł mogła, jak się wydaje, dostarczyć pewnych przesłanek wnioskowania o stosunkach społecznych w ramach populacji użytkujących przebadane kurhany.

Inne zagadnienie dotyczy teorii badań. Autorzy odżegnując się od teorii świadomie nawiązują do tradycji pozytywistycznej, sądząc jak się wydaje, że teoria nie rozwiąże podstawowych trudności w dziedzinie interpretacji materialnych danych archeologicznych (por. s. 130). Można z tym się zgodzić, ale jednocześnie należy zapytać, czy wspomnianą trudność mogą rozwiązać same badania empiryczne; czy teoria nie ma w tym zakresie żadnego znaczenia? Autorzy słusznie stawiają w swej monografii pytania dotyczące wyjaśnienia występowania i sposobów rozprzestrzeniania się na znacznych terenach tych samych form, ornamentów i sposobów wykonania różnych wyrobów oraz pochodzenia surowców, a także związane ściśle z tą problematyką pytania dotyczące stosunków demograficznych i społecznych, zwłaszcza kontaktów i powiązań międzygrupowych na tle środowiska naturalnego, w węższej i szerszej skali terytorialnej. Czy zadowalająca odpowiedź na te pytania możliwa jest bez zastosowania odpowiedniej teorii społeczeństwa i kultury, powiązanej z badaniami empirycznymi? Wydaje się, że nie. Nie oznacza to oczywiście, że stosowane w omawianej monografii analizy typologiczno-

³ Por. W. Hensel, *Metoda archeologiczna w zastosowaniu do badań miast*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 7:1959, z. 4, s. 723.

-kulturowe na węższym i szerszym tle geograficznym nie mają większego znaczenia. M.in. szczególnie znamienne jest stwierdzenie znacznej jednolitości form wyrobów brązowych na terenach francusko-szwajcarskiego pogranicza, pomimo rozdzielenia ich przez łańcuch gór Jury. Jednakże wyjaśnienie przyczynowo-skutkowe tego zjawiska w kategoriach społeczno-histerycznych możliwe jest jedynie pod warunkiem zastosowania odpowiedniej teorii społeczeństwa i kultury.

Andrzej Niewęglowski

LES PEUPLAGES EN TERRE CLUVE GALLICOMANES. Sous la direction de Claude Bataille, Michel Bonifay et Christian Labrousse. W serii *Travaux de l'Association Française pour l'Etude de l'Antiquité Gauloise*, t. 10, Paris 1982, ss. 308.

... Cet ouvrage sera principalement utile pour ceux qui s'intéressent à l'étude de la culture matérielle gauloise. Toutefois, les auteurs ont voulu en faire un ouvrage qui puisse servir de référence pour tous ceux qui s'intéressent à l'étude de la culture matérielle gauloise. Les auteurs ont voulu en faire un ouvrage qui puisse servir de référence pour tous ceux qui s'intéressent à l'étude de la culture matérielle gauloise. Les auteurs ont voulu en faire un ouvrage qui puisse servir de référence pour tous ceux qui s'intéressent à l'étude de la culture matérielle gauloise.

Także jest to książka skierowana do szerokiego kręgu czytelników, nie tylko do specjalistów. Jej celem jest przede wszystkim umożliwienie wszystkim zainteresowanym łatwiejszego dostępu do wiedzy o kulturze materialnej ludów celtyckich. W tym celu autorzy starają się przede wszystkim jasno i przystępnie przedstawić najważniejsze dane dotyczące kultury materialnej ludów celtyckich w okresie przedrzymskim i rzymskim.

Geografia materialnej kultury ludów celtyckich jest przedmiotem zainteresowania badaczy z różnych dziedzin nauki. Jest to przedmiot niezwykle szeroki, obejmujący wszystkie dziedziny kultury materialnej ludów celtyckich. W tym celu autorzy starają się przede wszystkim jasno i przystępnie przedstawić najważniejsze dane dotyczące kultury materialnej ludów celtyckich w okresie przedrzymskim i rzymskim.

Celtem tej książki jest przede wszystkim umożliwienie wszystkim zainteresowanym łatwiejszego dostępu do wiedzy o kulturze materialnej ludów celtyckich. W tym celu autorzy starają się przede wszystkim jasno i przystępnie przedstawić najważniejsze dane dotyczące kultury materialnej ludów celtyckich w okresie przedrzymskim i rzymskim.

Pracę antropologiczną ludów celtyckich, którą kierujemy w tym celu do Waszego zainteresowania, pragniemy w sposób szczególny polecić wszystkim zainteresowanym.

¹ A. Bataille, *Essai sur la question de la Gaule celtique*, «Mémoires de la Société nationale des Antiquaires de France», 31 - 1901, s. 47-226, Paris, Supplément, tome 40 - 1902, s. 189-272.

² M. Bonifay, *La Gaule gauloise au sein de la Gaule des Antiquaires de France*, Supplément 1907 à 1910, Paris 1912.